

חדשות בעתיקות – ספטמבר 2020 ד"ר צביקה צוק – ארכיאולוג הרשות

האם נחשף 'ארמון הנציב' מתקופת בית ראשון? **שרידים מפוארים ונדירים של מבנה מלכותי מתקופת מלכי יהודה** **התגלו בחפירה של רשות העתיקות בטיילת הירושלמית המפורסמת**

הארכיאולוגים: "כותרות העמודים – המזוהות עם הבנייה המלכותית של ימי הבית הראשון, הן היפות והמרשימות ביותר שנחשפו עד היום" * התגלית מעידה על היציאה מהחומות של ימי הבית הראשון בעקבות תחושת הביטחון שחזרה לירושלים לאחר המצור האשורי

דוברות רשות העתיקות ועמותת אלע"ד

מי זכה לגור במבנה המפואר אשר השקיף בתקופת בית ראשון אל הנוף המרהיב של עיר דוד ובית המקדש, ואשר שרידיו נחשפו בחפירה ארכיאולוגית בטיילת ארמון הנציב? האם היה זה אחד ממלכי יהודה, או אולי אחד מעשיריה הגדולים של ירושלים?

אוסף נדיר, מרשים ומיוחד מאוד של כמה עשרות פריטי אבן אדריכליים מעוטרים, אשר שולבו במבנה מפואר, התגלה בחפירות רשות העתיקות לקראת הקמת מרכז מבקרים בטיילת ארמון הנציב, במקום שבו שכן בעבר ביתו של הצייר שאול שץ. החפירות נערכו במימון משרד התיירות, עיריית ירושלים ועמותת אל עיר דוד (אלע"ד).

פריטי אבן אלו עשויים מאבן גיר רכה, מגולפים מעשה ידי אומן, וביניהם כותרות בגדלים שונים בסגנון האומנותי המכונה במחקר 'פרוטו-איאולי' – מהמאפיינים המובהקים של הבנייה המלכותית בימי הבית הראשון, ומסמילה החזותיים של התקופה. חשיבותו של מוטיב אומנותי זה כסמל המייצג את ממלכות יהודה וישראל, אף הביאה את בנק ישראל לבחור בו כעיטור למטבע חמשת השקלים של מדינת ישראל.

האוסף שנחשף כולל, בין היתר, שלוש כותרות-אבן שלמות בגודל בינוני ופריטים של חלוניות מפוארים, שבהם שולבו מעקות. אלה הורכבו מעמודונים מסוגגנים ועל גביהם סדרת כותרות בגודל זעיר בסגנון הפרוטו-איאולי.

מנהל החפירה יעקב ביליג עם הכותרות. צילום: יולי שוורץ, רשות העתיקות

מטבע 5 שקלים. צילום: יניב ברמן, רשות העתיקות

לדברי יעקב ביליג, מנהל החפירה מטעם רשות העתיקות, "מדובר בתגלית מרגשת ביותר. זו הפעם הראשונה שמתגלים דגמים מוקטנים של כותרות הענק הפרוטו-איאוליות מהסוג שנמצא עד כה בממלכות יהודה וישראל, שם הן הוצבו מעל שערי ארמונות המלכים. רמת הביצוע של הכותרות האלו היא הטובה ביותר שנראתה עד היום, ורמת השתמרותם של הפריטים נדירה".

היה מפתיע לגלות, ששתיים מתוך שלוש כותרות העמודים נטמנו באופן מסודר, זו על גבי זו. "בשלב זה עדיין קשה לומר מי הטמין את הכותרות באופן שבו הן התגלו, ומדוע הוא עשה זאת, אך אין ספק שזוהי אחת התעלומות באתר המיוחד הזה ונשתדל להציע לה פתרון", מוסיף ביליג. בשונה מהכותרות, שהתגלו במצב השתמרות מעולה, שאר המבנה נחרב, ככל

הנראה בחורבן הבבלי של ירושלים בשנת 586 לפנה"ס, או בסמוך למועד זה. שרידי המבנה נהרסו ופורקו לטובת שימוש משני בפריטים היקרים.

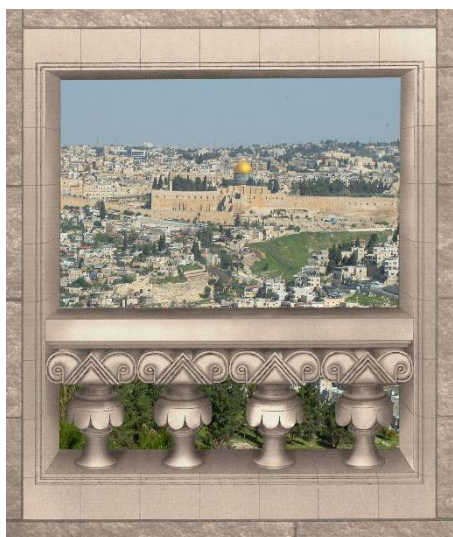
חשיפת המבנה המפואר, שנבנה בפרק הזמן שבין ימיו של המלך חזקיהו ועד לימי המלך יאשיהו, מעידה, להערכתו של ביליג, על השתקמותה של ירושלים לאחר המצור האשורי על העיר בימי חזקיהו, בשנת 701 לפנה"ס, מצור שממנו העיר בקושי ניצלה.

"התגלית הזו, לצד הארמון שנחשף בעבר ברמת רחל והמרכז המנהלי שחשפה רשות העתיקות לאחרונה במורדות ארנונה, מעידה על תחייה מחודשת של העיר ו"יציאה מהחומות" של ימי הבית הראשון, לאחר המצור האשורי. אנחנו מגלים וילות, בתי אחוזה ומבני שלטון באזור הפרוז שמחוץ לעיר ויש בכך כדי להעיד על ההקלה שחשו תושביה לאחר שהוסר המצור".

שר התרבות והספורט, חילי טרופר, אמר: "אני שמח ונרגש עם חשיפת השרידים מתקופת מלכי יהודה. חשיפת שרידי המבנה משקפת את השורשים המפוארים של העם היהודי ואת העבר העשיר שלנו כאן בעיר הבירה ירושלים. אני רואה חשיבות גדולה בעבודתה של רשות העתיקות ובעבודתה של עיר דוד (אלע"ד) ובגילויים שלהן לאורך השנים, אשר חושפים חלקים מתוך העבר היהודי המפואר. זו הזדמנות להודות לעמותה שמימנה את החפירה החשובה. העבר הוא אבן יסוד של עם ואבן היסוד של תרבות, וגילוי משפיע גם על ההווה והעתיד. משרד התרבות והספורט ימשיך לתמוך במפעל חשוב זה של מורשת, היסטוריה ותרבות".

ההכרה באיכויותיו האסטרטגיות והנופיות של האזור באה לידי ביטוי גם כ-2600 שנה מאוחר יותר, כשממשלת המנדט הבריטי בנתה במקום את בית השלטון המרכזי שלה, המכונה בשם "ארמון הנציב". כמה עשרות שנים מאוחר יותר, הוכשרה במקום אחת הטיילות המפורסמות במדינת ישראל, היא טיילת 'ארמון הנציב', ממנה נשקף עד היום הנוף המרהיב אל עבר עיר דוד והר הבית.

מיני-כותרות שהוצבו בראש העמודונים של מעקה חלון הווילה. צילום: שי הלוי, רשות העתיקות

הדמית האחוזה המלכותית שעמדה בארמון הנציב. איור: שלום קוולר, ארכיון עיר דוד

הדמית חלון האחוזה המלכותית. אור רוז, רשות העתיקות

עונת החפירות של קיץ 2020 בסוסיתא, בצל הקורונה

ד"ר מיכאל איזנברג וד"ר ארלטה קובלבסקה, המכון לארכיאולוגיה, אוניברסיטת חיפה
 צילומים: ד"ר מיכאל איזנברג

במהלך שנת 2020, בצל מגפת הקורונה ואיסור כניסת תיירים וחופרים מחו"ל, לא התקיימה עונת חפירות שנתית כסדרה. הצוות המקומי ומתנדבים בודדים מהאזור, אשר מנו בסך-הכול כתריסר משתתפים, התרכזו בשטח חפירה בודד בנקרופוליס שבאוכף סוסיתא. החפירה נמשכה 20 ימים. פעילות השימור התקיימה כסדרה על ידי יאנה ויטקלוב, משמרת מטעם רע"ת. היא ניהלה את פעולות השימור בסיוע משתתפים אחדים במהלך כל העונה בשטח 'הכנסייה השרופה', שנחפרה בשנה שעברה, ובשטח החדש באוכף.

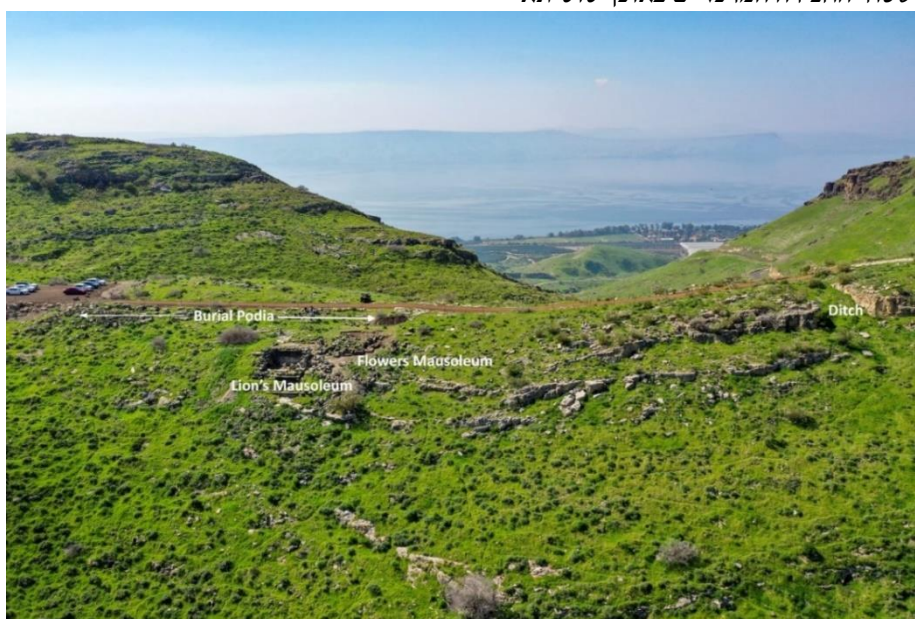
נקרופוליס האוכף צמוד למגרש החניה החדש בכניסה לסוסיתא ולכן הניהול הלוגיסטי היה נוח והדבר הקל מאוד על חפירה בכוח-אדם כה מצומצם. בשנים האחרונות, בין העונות המרכזיות, נערכה חפירה במסגרת ימים בודדים בשני מאוזוליאנה צמודים: 'מאוזוליאנה האריה' שחפירתו הסתיימה ב-2019 ו'מאוזוליאנה הפרחים' שחפירתו החלה ב-2020.

'מאוזוליאנה הפרחים'
 המבנה נמצא בצמוד וצפונית לקיר המתחם של 'מאוזוליאנה האריה'. מסגרת הבזלת של ארבעת קירותיו נחשפה והתברר כי הוא שרד באופן מאכזב ביותר. מידותיו 5.4x5.5 מ', ועשרות מפרטיו האדריכליים נתגלו במלויים ובמדרון ממזרח. המבנה וכל הפריטים עשויים בזלת במלאכת עיבוד משובחת.

שטחי החפירה המרכזיים באוכף סוסיתא

למעשה, זו איכות העיצוב הטובה ביותר בבזלת המוכרת לנו במרחב. הפריטים השונים מאפשרים לשחזר כמעט את כל חלקיו של המבנה בעל שלוש הקומות. נראה, כי הוא דמה בעיצובו למונומנט 'יד אבשלום' בנחל קדרון בירושלים, אך היה קטן ממנו במעט, וכמובן בנוי ולא חצוב. ממערב למבנה נחשף באתרו סרקופג העשוי מאבן נארי מקומית. צידו הפונה לדרך הראשית מעוטר בשני ראשי אריות האוחזים בפינה טבעת, ועליהן נכרך זר. אין בידנו עדיין אפשרות לתארך את 'מאוזוליאנה הפרחים' באופן מדויק ונוכל להציע לפי שעה את שלהי המאה הא'-מאה ב' לספירה כזמן הקמתו, וקריסתו ברעש של 363 לספירה.

צידו הדרומי של אוכף סוסיתא. מבט מערבה אל הכינרת (פברואר 2020).

מאוזוליאום הפרחים', תצלום רחפן מיושר.

שחזור חלקי של חוליות פינה של אומנה אחוזה מ'מאוזוליאום הפרחים'.

קטעי אפריז מונחים על קטע הארכיטראב הראשון שנתגלה ב'מאוזוליאום הפרחים'. שתיים מתוך ארבע מטופות הפרחים (על שמן כונה המבנה) שנתגלו עד כה.

סדרת מסדי קבורה בנקרופוליס האוכף

סדרת מבנים דמויי מגדל זוהתה כבר לפני כעשור לאורך צידה המזרחי של הדרך הנמשכת לאורך האוכף, בשטח נקרופוליס האוכף, אך עתה היא נחשפה לראשונה. המבנים התבררו כתריסר מסדים גדולים שנבנו במרווחים של כמטר האחד מן השני. מידותיהם כ-5.5X5 מ' וגובהם המקורי ודאי התנשא לכדי 4 מ'.

המסדים נבנו בבנייה יבשה ומלאה מאבני גזית גדולות הנושאות סיתות שוליים וזיז במרכזן. המסדים שימשו להצבת סרקופגים על פניהם השטוחים. הם נבנו ונמכרו ביוזמת הפוליס לעשירי העיר שיכלו להרשות לעצמם רכישת מונומנט קבורה משפחתי לצד הדרך הראשית. מסדי קבורה המיועדים לשאת מספר סרקופגים נדירים בעולם הרומי. דומים להם קיימים בהירפוליס אשר באסיה הקטנה, בצפון אפריקה ומעט בסוריה. אולם, סדרה מתוכננת היטב מעין זו היא היחידה הידועה עד כה בעולם הרומי.

מתחת למסדי הקבורה נמצאה מערכת פירים ותעלה חצובה שבתחתיתה צינור חרס אשר חוזק במלט ואבני סגירה בכדי לעמוד בלחץ המים. מערכת מים זו לעיר סוסיטא מתוארכת לשלהי התקופה ההלניסטית. עם יציאתה משימוש והחלפתה בצינור האבן המפורסם בעל חוליות הבזלת, לא נזקקו עוד לשטח זה ובנו עליו את מסדי הקבורה. מטר אחד ממזרח למסדי הקבורה נתגלתה התעלה החצובה שקלטה בעבר את מאות חוליות הבזלת של צינור הלחץ. כפי שהוערך בעבר, החוליות נלקחו לשימוש משני בתקופה האומיית, ורק שרידי החוליות נותרו סביב התעלה. הרושם הוא שמסדי הקבורה ומערכת הלחץ המבוססת על חוליות הבזלת נבנו כמפעל בנייה אחד תוך הגדרת השטח כציבורי ושמירה עליו מפני בנייה פרטית כלשהי. הבנייה התרחשה סביב ראשית המאה הא' לספירה.

תריסר מסדי הקבורה בנקרופוליס האוכף ולצידם שני המאוזוליאה.

מסדי הקבורה, מבט צפונה.

אחת מחוליות הבזלת מצינור הלחץ בתעלה שהכילה
בעבר את צינור החוליות (לא באתרה, נתגלתה מעל לתעלה).

מסד 8 וקירו הצפוני.

אורות סוסים אצילים מהתקופה הצלבנית עם הנוף היפה ביותר התגלתה בגן הלאומי אפולוניה

כתב וצילם: יניב כהן, דוברות רשות הטבע והגנים

אורות סוסים משנת 1265 לספירה, מהתקופה הצלבנית, התגלתה על פי הערכות החוקרים בגן הלאומי אפולוניה במסגרת חפירות ארכיאולוגיות שנערכו על ידי אוניברסיטת תל אביב בשיתוף פעולה הדוק עם רשות הטבע והגנים. את החפירה, שהסתיימה באחרונה, הובילו פרופ' אורן טל מאוניברסיטת תל אביב וחגי יוחנן מרשות הטבע והגנים.

מבצר ארסור באפולוניה. מבט לדרום מערב.

החפירות נערכו בפאה המערבית של אגפו הצפוני של המבצר הצלבני העתיק שבגן הלאומי אפולוניה. במסגרתן נמצאו מדף אבן, שעל פי הערכת החוקרים שימש להצבת אבוסים וכן אבני קשירה ובהן טבעות חצובות, ששימשו ככל הנראה לקשירת הסוסים. תוך כך נחשפו ברצפת הטיח של האולם חורי ניקוז המצביעים על איסוף נזלים, כנראה שתן. אורך האולם שנחשף כ-20 מטר ורוחבו 8 מטר והוא נמצא בקצה המצוק המערבי, בקו הראשון מול הים שנופו מרהיב.

במהלך החפירות נמצאו באולם זה מספר מוקדי אפר המצביעים על פי הערכות החוקרים על פעילות הכנת מזון. ממצאים אלו לצד קערות וכלי אוכל אחרים שנמצאו במקום, מובילים את החוקרים להשערה כי האולם הצפוני שינה את ייעודו במהלך המצור הממלוכי שהטיל ביברס בחודשים מארס-אפריל של שנת 1265 והפך למקום מפלט לתושבי העיר ואבירי המבצר כאחת. בנוסף נמצא בחפירות חרך ירי המשקיף לעבר הצפון עם נוף מרהיב ושימש כנראה את יושבי המבצר להגנה.

חרך הירי עם הנוף היפה ביותר, מבט צפונה.

האולם שנחשף. מבט צפונה.

לדברי חגי יוחנן, ממונה תחום מורשת במחוז מרכז של רשות הטבע והגנים וממנהלי החפירה בגן הלאומי אפולוניה: "החפירה שהסתיימה זה עתה וחשפה את רצפת האולם הצפוני היא הרביעית בסדרת החפירות במבצר הצלבני שנועדו לשמר את הממצאים המיוחדים, לייצר ולטפח מוקדי עניין נוספים לציבור המבקרים באתר ולמגן את המצוק עליו ממוקם המבצר הצלבני באמצעות הסדרת הניקוז. הממצאים מרתקים ומוסיפים נדבך נוסף לסיפור ההיסטורי של אפולוניה".

בניית המבצר הצלבני, שהינו חלק ממוקדי העניין המרכזיים בגן הלאומי, מתוארכת לשנת 1241 וחורבנו לשנת 1265, עת נכבשו העיר והמבצר על ידי ביברס,

הסולטן הממלוכי. תכנית המבצר מושפעת ממבצרים דומים

שברי קערות מיובאות ששימשו לעיטור ולהגשת אוכל.

במערב אירופה ומעידה שהאדריכל היה אירופי. במבצר שלוש מערכות ביצורים: חפיר עמוק ורחב ידיים, חומה ראשונה (מערך ביצור חיצוני), חומה שנייה ודונגיון (מגדל עוז). את המבצר בנה ז'אן השני, הסניור של ארסור, אך בשנת 1261, עם התחזקות הנוכחות הממלוכית באזור, הוא הוחזר יחד עם העיר ארסור (אפולוניה) ונחלתה למסדר ההוספיטלרי שבסיסו היה בעיר עכו. ביברס צר על המקום 40 ימים בקירוב והביא לבסוף לחורבנו. למרגלות המבצר מצוי מעגן ששירת סירות קטנות.

מוקדי עניין נוספים בגן הלאומי אפולוניה הם:

בצדו הדרומי של חפיר העיר, שבעזרתו אפשר לעמוד על גודלה וחוסנה של העיר בתקופה הצלבנית, נחשפה וילה רומית הצופה לים ומתוארכת למאות הראשונה וראשית השנייה לסה"נ, ואשר חרבה ברעידת אדמה בשנת 127/8 לספירה. כמו כן מצויים שם 'שביל הים' וכבשן זכוכית. הביקור בגן הלאומי משלב תצפיות נוף מרהיבות המונגשות גם לעגלות ומוגבלי תנועה, לים ולמצוקי חופי ישראל מצפון ודרום.

ברשות הטבע והגנים מצויים כי בשלב זה האולם שנחשף בחפירות אינו פתוח למבקרים באתר משיקולי בטיחות, אך ניתן לצפות בו ממרומי מגדל העוז של המבצר, הפתוח למבקרים. בתוך כך בוחנים ברשות בימים אלה ביצוע עבודות פיתוח והנגשה שיאפשרו למבקרים לבקר במתחם בבטחה תוך שמירה על הממצאים הקדומים.

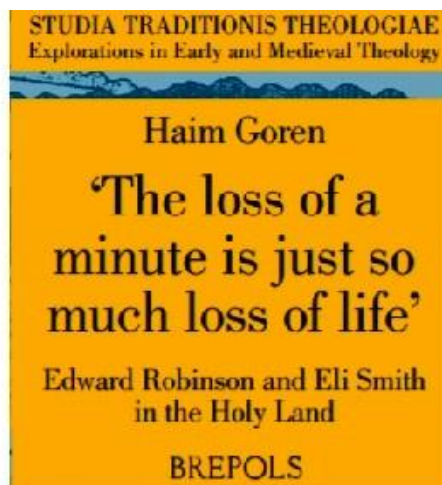

הקמרון המוביל אל אולם האורווה, אשר מעליו נמצאים הדונגיון ונקודת התצפית היפה של המבצר.

ספר חדש על אדוארד רובינסון ואלי סמית בארץ ישראל

יצא זה עתה על ידי פרופ' חיים גורן ובו עניין רב לעוסקים ולמתעניינים בידיעת הארץ

הדרך לרכשו: http://www.brepols.net/Pages/ShowProduct.aspx?prod_id=IS-9782503589138-1

הספר כתוב בשפה
 האנגלית ופרופ'
 חיים גורן כתב
 עבורנו בעברית
 קטע מהפתיחה של
 הספר.

אדוארד רובינסון הוא מהידועים בחוקרי ארץ ישראל במהלך המאה ה-19, ממניחי היסוד למחקר הגיאוגרפי-היסטורי של ארץ כתבי הקודש, ולא בכדי זכה לכינוי 'אבי המחקר המדעי של ארץ ישראל'. גיאוגרף היסטורי ופילולוג, שתוצרי מחקריו, הספרים והמפות, מוכרים וידועים לאלו העוסקים בנושאים ובתחומים אלו; שמו גם מוכר, כמובן, בזכות אותן אבנים בולטות מחומת הר הבית הנשאות את שמו, 'קשת רובינסון'. אלא שלמרות שהוא זכה לכמה ביוגרפיות, בעיקר בסמוך למותו, נראה שאיש לא חקר אותו, את מסעותיו ופרסומיו, תוך שימוש בחומר הארכיוני הרב הקיים.

מי באמת היית, אדוארד רובינסון? היכן וכיצד פיתחת את תפיסתך הגיאוגרפית-היסטורית-מקראית, מי היו מורייך וכיצד השפיעו עליך, כיצד השפיעה על כך תפיסתך הדתית? כיצד השפיעו שנות לימודיך בגרמניה על המשך דרכך המדעית? מתי וכיצד עלה לראשונה הרעיון למסע מחקר בארץ הקודש? כיצד עלה בידכם, אתה ושותפך-תלמידך המיסיונר הפרסביטריאני מבירות אלי סמית, ששלט בערבית ובניבוי, לתכנן ולתאם ב-1837 מסע מחקר בארץ, כשהאחד יושב בניו יורק והשני בבירות? כיצד הכנתם את המשלחת? מה היו הנושאים שהעסיקו אתכם בדרך, בנוסף על מחקר ההקשרים המקראיים? כיצד התנהלה המשלחת, עד כמה השפיעה כאן תפיסתך, כפי שמופיעה בכתורת הספר?

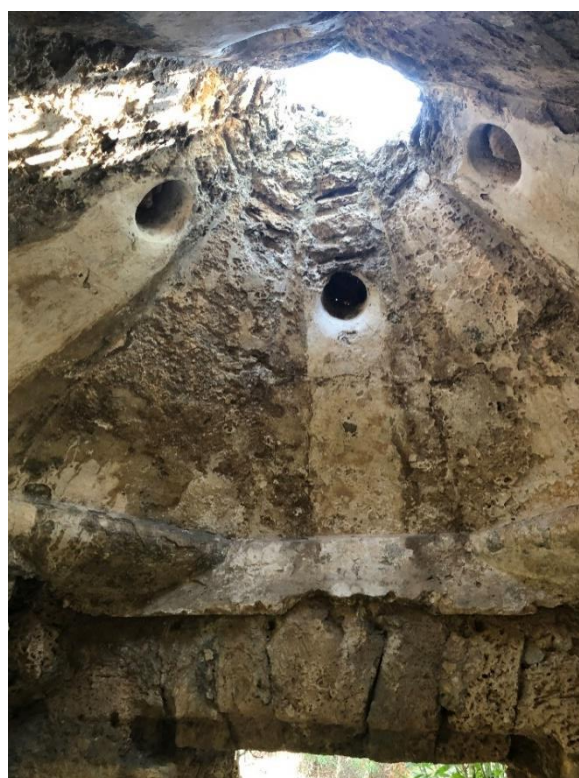
ואז, מדוע המשיכו שניהם אחרי מסע המחקר, לאירופה, לברלין וללייפציג? מה היו שלבי ההתפתחות של רעיון הספר, מתי והיכן הפך מספר מסע רגיל לתזה מפורטת וארוכה, מה הייתה הגישה המדעית על פיה נכתב, כיצד היה שיתוף הפעולה בין רובינסון וסמית בכתובה, מה הייתה החשיבות של האורטוגרפיה המדויקת? כיצד ומדוע פורסם הספר בו זמנית בשני מקומות באנגלית ובאחד בגרמנית? מה היה חלקו האמיתי של אלי סמית, מה הייתה חשיבותו למסע? מה היה חלקה של רעייתו (השנייה, הגרמניה) של רובינסון, חוקרת וסופרת רבת זכויות בזכות עצמה, במסעותיו ובפרסומיו? ולבסוף, איזה ויכוח התעורר בארה"ב בדבר 'זכותו' של רובינסון שהקשת תקרא על שמו?

על שאלות אלו, ורבות אחרות, מבקש לענות הספר הנוכחי, הבנוי בעיקר על סמך עיון במאות רבות של מסמכים, תעודות ובעיקר מכתבים, מארכיוניהם של רובינסון וסמית ומארכיונים רבים אחרים, בעיקר בארה"ב ובגרמניה. ברובם נעשה שימוש בפעם הראשונה, תוך פיענוח של כתבי יד בלתי אפשריים והצלבת מידע גם עם מה שכבר נכתב ופורסם בנושא. הספר מתמקד במסעו הראשון של רובינסון מקהיר עד בירות, שנמשך שלושה חודשים ומחצה בשנת 1838, ובפרסום שלושת כרכי המחקרים המקראיים בשנת 1841.

חידת חודש ספטמבר 2020 (פתרונות עד 6.10.2020 בלבד)

פתרון חידת חודש אוגוסט 2020

הפתרון – בית מרחץ ביזנטי בצפונה של קיסריה ממזרח לאמה הנמוכה.
 ראו בספר "מים בקצה המנהרה" / צביקה צוק עמ' 162.
 אף אחד לא הצליח לפתור את החידה. ואם שכחתי מישהו איתו הסליחה.